

Волошин Д.,
мол. наук. співроб. НЮБ НБУВ

ПИТАННЯ РАТИФІКАЦІЇ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ДЛЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Опубліковано: Волошин Д. Питання ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду для України в умовах війни // Громадська думка про правотворення. 2023. № 7.

На сьогодні постає актуальним питання міжнародного правосуддя для забезпечення притягнення до відповідальності осіб, яких звинувачують у вчиненні найтяжчих міжнародних злочинів. Актуальність даного питання визначається наступним:

□ по-перше, з поширенням глобалізації та збільшенням міжнародного співробітництва, виникають нові форми злочинності, які не можуть бути ефективно вирішеними національними судами. Міжнародне правосуддя може заповнити цю прогалину та забезпечити захист прав людини та міжнародного права;

□ по-друге, міжнародне правосуддя є важливим інструментом підтримки міжнародної правової системи та зміцнення міжнародного права. Це допомагає підвищити довіру до міжнародних інституцій та розвиток стандартів правосуддя;

□ по-третє, в світі продовжуються війни, конфлікти та інші форми насильства, під час яких вчиняються серйозні порушення міжнародного права, включаючи злочини проти людства, військові злочини та злочини проти миру. Міжнародне правосуддя може бути ефективним інструментом в боротьбі з такими порушеннями та допомогти встановити відповідальність за них.

Очевидно, що для України саме останній аспект є принципово важливим на нинішньому етапі. Зокрема, досить активним було обговорення нещодавнього кроку МКС, коли Суд видав ордери на арешт російського диктатора В. Путіна та уповноваженої при ньому з прав дитини М. Львової-Белової через підозру у незаконній депортації українського населення, зокрема дітей (зафіксовано депортацію понад 16 тисяч дітей з Донецької, Луганської, Харківської та Херсонської областей). Затримати їх можуть на території країн, які ратифікували Римський статут МКС.

У заяві МКС наголошено, що існують достатні підстави вважати, що В. Путін несе індивідуальну кримінальну відповідальність за «військовий злочин незаконної депортації населення (дітей) і незаконне переміщення населення (дітей) з окупованих районів України до Російської Федерації», вчинений на окупованій території України. Вказується на вчинення цих діянь безпосередньо, спільно з іншими та/або через інших осіб, а також на відповідальність за те, що він не здійснював належного контролю за цивільними і військовими

підлеглими, які скоїли ці діяння або допустили їхнє скоєння та які перебували під його ефективною владою та контролем, згідно з вищою відповідальністю.

За даними Офісу Генерального прокурора України, який передав МКС понад 40 томів матеріалів, загалом у провадженнях, в яких Офіс здійснює процесуальне керівництво, зафіксовано депортацію понад 16 тисяч дітей з Донецької, Луганської, Харківської та Херсонської областей. Проте реальна цифра може бути значно більшою.

Привертає увагу той факт, що незаконна депортація українців – не найсерйозніше звинувачення на тлі злочинів росіян в Україні, втім, воно виявилось «найпрактичнішим», оскільки саме в цій справі прокурор вже має достатню кількість доказів, включно із особистим «зінанням» на камеру (маємо на увазі заяви у пропагандистському інтерв'ю, де В. Путін і М. Львова-Белова обговорюють депортації).

Підсумовуючи основні оцінки та висновки щодо ордеру, які активно обговорювались фахівцями, виділимо основні з них:

– відтепер російський президент має офіційний статус підозрюваного у скоєнні міжнародного злочину; арештів найближчим часом очікувати не варто, але це чіткий сигнал світу: російський режим є злочинним і його керівництво та поплічники будуть притягнуті до відповідальності;

– це потужний репутаційний удар із серйозними геополітичними наслідками аж до дипломатичної ізоляції РФ (хай і не абсолютної): 123 держави є сторонами Римського статуту і зобов'язані заарештувати злочинців, якщо хтось із них з'явиться на їхній території. – вірогідність «мирних угод» із з воєнними злочинцями, як і підштовхування до подібного кроку України стрімко прямує до нуля.

Можна погодитись із висновком Генерального прокурора України А. Костіна щодо того, що «це історичне рішення для України та всієї системи міжнародного права».

Лідери низки країн, коментуючи ордер, підтвердили готовність своїх країн «виконувати свої зобов'язання згідно з міжнародним і кримінальним правом». Водночас варто пам'ятати, що далеко не всі держави зобов'язані виконувати ордер МКС, оскільки Римський статут не було «вбудовано» в національні правові системи.

Зупинимось детальніше на правових засадах, що їх встановлює Римський статут. Отже, він представляє собою міжнародний договір, який заснував Міжнародний кримінальний суд. Ухвалений на дипломатичній конференції в Римі 17 липня 1998 р. та набрав чинності з 1 липня 2002 р. Статут встановлює коло діяльності, юрисдикцію і структуру суду.

Римський статут був ухвалений шляхом голосування 120-ти держав, 7 висловилися проти, 21-на утрималась. Які саме країни проголосували проти, остаточно не відомо. Але цілком очевидно, що серед них були такі держави, як КНР, Ізраїль і Сполучені Штати, тому що згодом вони публічно висловили своє негативне ставлення. Спостерігачі та коментатори роблять припущення, що

серед решти країн, які не підтримали Римський статут, можуть бути Індія, Індонезія, Ірак, Лівія, Катар, Російська Федерація, Саудівська Аравія, Судан і Ємен. Найбільше дослідники схиляються зараховувати до держав, які проголосували проти Ірак, Лівію, Катар та Ємен.

11 квітня 2002 р. на особливих урочистостях, що відбулися в штаб-квартирі Організації Об'єднаних Націй в Нью-Йорку, десять країн ратифікували Статут, внаслідок чого загальне число країн-підписантів досягло шістдесяти, що було найменшою кількістю, потрібною для приведення Статуту до чинності. Договір набув чинності 1 липня 2002 р. МКС може розслідувати лише ті злочини, які були скоєні після дати набуття ним чинності.

Римський статут являє собою підсумок багаторазових спроб створення національного та міжнародного трибуналу. Наприкінці ХІХ ст. міжнародна спільнота здійснила перші кроки до створення незмінних судів з національною юрисдикцією. Разом із Гаазькою міжнародною конвенцією миру, представники найбільших націй спробували узгодити закони війни та ввести обмеження на використання високотехнологічної зброї. По закінченню Першої світової війни та після ще більш тяжких злочинів, скоєних під час Другої світової війни, пріоритетним завданням стало переслідування осіб, відповідальних за злочини, які вважаються настільки важкими, що їх необхідно назвати «злочинами проти людства».

Заради дотримання основних принципів демократичної цивілізації, злочинці не можуть бути страчені на майданах або відправлені в табори. Натомість із ними поводяться саме як зі злочинцями, регулярно здійснюючи судовий розгляд, з наданням права на захист і презумпції невинності. З цього погляду, важливою подією в історії права став Нюрнберзький процес, після якого були підписані деякі договори, що й привели до розробки Римського статуту.

Згідно зі статутом, юрисдикція МКС охоплює такі злочини:

- злочин геноциду (намір знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу);
- злочини проти людяності (масштабне переслідування цивільного населення – вбивства, депортація, ув'язнення, катування, згвалтування тощо);
- воєнні злочини (порушення законів та звичаїв ведення війни, наприклад, жорстоке поводження з військовополоненими чи використання заборонених видів озброєння);
- злочин агресії (планування, підготовка, ініціювання або вчинення особою, яка може здійснювати контроль за політичними чи військовими діями країни або керувати ними, акту агресії, що за своїм характером, тяжкістю та масштабами є грубим порушенням Статуту ООН).

МКС може розглядати справи за низки умов:

- країна, яка звернулася до суду, підписала та ратифікувала Римський статут, а тому визнає юрисдикцію МКС;

- якщо певна держава не є учасницею статуту, вона може визнати юрисдикцію суду стосовно певного злочину через подання односторонньої заяви;
- Рада безпеки ООН передає справу до суду;
- прокурор може розпочати розслідування на підставі інформації про злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС.

Наразі підписантами Римського статуту є 137 країн світу. З них ратифікували документ 123 держави: 33 країни Африки, 19 країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону, 18 держав Східної Європи, 28 держав Латинської Америки та Карибського басейну та 25 країн Західної Європи.

Варто зазначити, що деякі країни, особливо ті, що мають сильні військові традиції або втручаються в суверенітет інших країн, є супротивниками Римського статуту і МКС. Серед таких країн можна назвати США, Росію, Китай, Індію, Ізраїль, Іран та інші.

Ці країни мають різні обґрунтування своєї позиції щодо Римського статуту, включаючи те, що вони вважають, що суд не має достатньої незалежності та може бути використаний для політичних мотивів, або що він може порушувати національний суверенітет та забезпечувати нерівність у передбаченні правосуддя.

Найбільш запеклим супротивником МКС є США. Попри те, що уряд США підписав Римський статут у 2000 р., вже 2002 р. він відкликав свій підпис. Спочатку Б. Клінтон, підписуючи документ, пояснив, що США не збираються ратифікувати Римський статут, доки в повній мірі не ознайомляться з діяльністю МКС. Згодом адміністрація Дж. Буша-молодшого, маючи на меті захист власних військовослужбовців, взагалі відмовилась від участі в Римському статуті, назвавши його таким, що порушує національні інтереси та суверенітет США. Окрім того, у 2002 р. був ухвалений спеціальний Закон про захист американського персоналу за кордоном, котрий дозволив застосування військової сили для визволення будь-якого американського громадянина, або громадян країн союзників США, затриманих на території будь-якої держави. Водночас, США уклали низку двосторонніх угод, в котрих зобов'язали відповідні держави не видавати підозрюваних американських громадян Міжнародному кримінальному суду; у разі порушення цих домовленостей США припинять надавати військову допомогу та будь-яку іншу підтримку.

Необхідно зауважити, що Росія була однією з перших країн, яка ратифікувала Римський статут МКС у 2000 р. Однак у 2016 р. Росія повідомила про свій намір припинити свою участь у Римському статуті і вийти з МКС, саме після того, як суд в Гаазі прирівняв анексію Криму до міжнародного збройного конфлікту.

Варто зазначити, що Міжнародний кримінальний суд не здійснює розслідування щодо злочину агресії, вчиненого громадянами країни, яка не є учасницею Римського статуту. Це, зокрема, стосується злочину агресії РФ

проти України. Саме тому виникла необхідність у створенні Спеціального міжнародного трибуналу над РФ за повномасштабну війну проти України.

Констатуємо, що Україна підписала Римський статут МКС 20 січня 2000 р., однак ще не ратифікувала його. На відміну від міжнародних судових органів, які за своєю природою є допоміжними засобами захисту прав і свобод людини і громадянина, МКС доповнює систему національної юрисдикції та може брати до свого провадження справи не тільки за зверненням держави-учасниці, а й із власної ініціативи. Наприклад, коли держава, під юрисдикцією якої перебуває особа, підозрювана у вчиненні передбаченого Статутом злочину, «не бажає або не здатна проводити розслідування чи порушити кримінальне переслідування належним чином».

Можливість такого доповнення судової системи України до вересня 2016 р. не передбачалася розділом VIII «Правосуддя» Конституції України. У квітні 2014 р. Україна відповідно до п. 3 ст. 12 Римського статуту МКС, змогла звернутися лише з заявою про визнання юрисдикції МКС щодо злочинів режиму В. Януковича під час подій Революції Гідності. Разом із тим, після набрання чинності новою редакцією ст. 124 Конституції України у червні 2016 р., Україна може визнати юрисдикцію МКС на умовах, визначених Римським статутом МКС.

Варто зазначити, що ратифікація Римського статуту є зобов'язанням України згідно з Угодою про асоціацію з Євросоюзом (ст. 8 і 24), тому ЄС закликає нашу державу якнайшвидше виконати це зобов'язання.

Ратифікація статуту дозволить поширити юрисдикцію МКС на Україну. Наша країна стала б повноцінним учасником процесу в усіх структурах МКС, зокрема отримала б право вносити кандидатуру судді та брати участь у виборах прокурора суду.

Також ратифікація Римського статуту є важливим кроком для України з наступних причин:

- боротьба зі злочинами проти людства, що дозволить Україні залучати до відповідальності тих хто вчиняє злочини проти національної безпеки та громадського порядку;
- підвищення міжнародного престижу України, що засвідчить нашу готовність дотримуватися міжнародного права;
- підвищення захисту прав людини в Україні, що сприятиме виконанню міжнародних зобов'язань нашої держави щодо цього питання;
- посилення довіри до судової системи України та створення можливості виконувати її обов'язки відповідно до міжнародних стандартів.

Але попри позитивні аспекти ратифікація Римського статуту Україною несе за собою й деякі негативні наслідки:

- можливість притягнення українських громадян до відповідальності. У разі ратифікації Статуту його юрисдикція буде поширюватись не тільки на державу-агресора, а й на саму Україну. Це означає, що українські громадяни також можуть бути притягнені до відповідальності Судом. Однак, це

малоймовірно, зокрема МКС обмежений в своїх ресурсах, тому розслідування буде вестись проти злочинів представників вищих ешелонів влади (В. Путін, керівники «ЛНР», «ДНР» та інших військових організацій). МКС не притягатиме українських військових до кримінальної відповідальності за використання зброї та законне застосування сили через захист української землі. Притягнення до відповідальності українських громадян можливо лише у випадку скоєння геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів і злочинів агресії;

- сплата додаткового збору для роботи МКС. Його платять усі держави, які ратифікували Римський статут. Ці кошти направлені на забезпечення роботи суду. Розмір: еквівалент 200–225 тис. євро щорічно та додаткові внески, які здійснюються у разі розслідування злочинів Судом: оплата праці слідчих, захист свідків тощо (не є досить великим в масштабах держави порівняно із членськими внесками для забезпечення роботи інших міждержавних установ).

Важливо розуміти, що на сьогодні постає актуальним питання важливості ратифікації Римського статуту для України під час повномасштабного вторгнення РФ на територію України, яке полягає в тому, що наша держава може звернутися до МКС з позовом про розслідування можливих військових злочинів та злочинів проти людяності, які скоєні внаслідок російської агресії в Україні. Це може допомогти встановити відповідальність за ці злочини та забезпечити справедливість для жертв конфлікту.

Також ратифікація Римського статуту дає Україні можливість боротися за захист прав людей, що порушені внаслідок війни з Росією. Це може допомогти зменшити кількість порушень прав людини та запобігти вчиненню нових злочинів.

Крім того, ратифікація Римського статуту є показником того, що Україна прагне дотримуватися міжнародних прав людини та гуманітарного права, що є важливим елементом її міжнародного статусу.

Однак існує й думка, що до завершення повномасштабної війни ратифікація Римського статуту не на часі. Як зазначав заступник керівника Офісу Президента України А. Смирнов, існує ризик, що, згідно зі статутом, РФ спрямує масу заяв про начебто вчинення злочинів українськими військовими, зокрема зазначивши: «Я б, як мінімум, під час війни, до перемоги України питання ратифікації Римського статуту відклав би. Тому що, згідно з Римським статутом, спеціальні компетентні органи іноземних країн отримують купу заяв країни-агресора про начебто злочини, які вчиняються нашими військовими. І той самий Міжнародний кримінальний суд зобов'язаний буде давати оцінку цим подіям».

Міністр юстиції Д. Малюська коментуючи це питання наголосив, що негайна ратифікація Римського статуту «практично нічого для нас не змінить з точки зору юрисдикції і тому відтермінування цього рішення не є критичним».

Також міністр додав, що Римський статут, який лежить в основі роботи МКС, Україна ратифікує після війни, тому що внаслідок внутрішніх проблем з

комунікаціями в українських військових сформувався хибна думка про цей документ, яку неможливо змінити в умовах воєнного стану.

Отже, ратифікація Римського статуту є важливим кроком для України на шляху до справедливості та відшкодування за понесені збитки під час війни з Росією. Зокрема це може допомогти нашій державі у притягненні до відповідальності осіб за скоєні військові злочини та забезпечити справедливість для жертв війни. Крім того, ратифікація Римського статуту може відіграти важливу роль у зміцненні міжнародної коаліції проти агресії Росії та відновленні міжнародної правової системи, що може допомогти забезпечити стабільність та мир у регіоні та допомогти запобігти подібним конфліктам у майбутньому. Також ратифікація Римського статуту може сприяти зміцненню довіри міжнародного співтовариства до України, а також покращенню іміджу країни в очах світової спільноти.

Проте, варто зауважити, що ратифікація Римського статуту не є панацеєю на всі виклики, що стоять перед Україною в галузі прав людини та правосуддя. Для досягнення позитивних результатів, необхідно також змінювати законодавство та практику у сфері прав людини, підвищувати рівень свідомості та культури в галузі прав людини серед населення та інших суб'єктів правової системи, забезпечувати доступність правосуддя та ін. *(Статтю підготовлено з використанням інформації таких джерел: Мультимедійна платформа іномовлення «УКРІНФОРМ» України (<https://www.ukrinform.ua/rubricato/3691757-so-take-rimskij-statut.html>); вебсайт «Espresso.tv» (<https://espresso.tv/mizhnarodniy-sud-u-gaazi-vidav-order-na-aresht-putina>, <https://espresso.tv/u-avstrii-zayavili-shcho-areshtuyut-putina-v-razi-yogo-priizdu>, <https://espresso.tv/mozhut-viniknuti-uskladnennya-braziliya-yaka-e-chlenom-mks-prokomentovala-mozhivist-areshtu-putina>, <https://espresso.tv/u-orbana-zayavili-shcho-ne-zaareshtuyut-putina-yakshcho-vin-priide-na-teritoriyu-ugorshchini>); офіційний вебсайт української Вікіпедії (https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B8%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82_%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%81%D1%83%D0%B4%D1%83); офіційний вебсайт «Факти» (<https://fakty.com.ua/ua/svit/svitovi-novyny/20230317-shho-take-rymskyj-statut-ta-do-chogo-tut-order-na-aresht-putina/>); офіційний вебсайт «Юридична сотня» (<https://legal100.org.ua/bills/ratifikatsiya-rimskogo-statutu/>); офіційний вебсайт «Радіо свобода» (<https://www.radiosvoboda.org/a/news-maluska-ukraina-rymskyu-statut/31880061.html>).*